

כשעץ איננו רק עץ

ט"ו בשבט - ראש השנה לאילנות - שונה מפסח, שבועות וסוכות: הוא אינו חג מהתורה. ושלא כמו חנוכה ופורים, הוא איננו אפילו חג מדרבנן. אף על פי כן, קיבל יום זה מעמד של מועד מיוחד ואנו מציינים אותו באמצעות מספר מנהגים מרתקים.

ט"ו בשבט מתקשר בעיקרו למנהג אכילת הפירות; אך ביום זה טמונות משמעויות עמוקות הרבה יותר מכפי שניתן להסיק מתוך "מסיבת הפירות" המקובלת. בשיעור זה נחקור משמעויות אלו, ונבקש להבין את מהותו של היום ושל מנהגיו הייחודיים.

שיעור זה מבקש להשיב על השאלות הבאות:

- מהי משמעותו של ט"ו בשבט בהלכה היהודית?
- אלו טקסים מבטאים את משמעות היום?
- מהי הסימבוליות של אכילת פירות בט"ו בשבט?
- מדוע יש הנוהגים להתפלל בט"ו בשבט על אתרוג מהודר לשנה הבאה?
- מדוע ממשילים מקורות יהודיים רבים את האדם לעץ?

מבנה השיעור:

חלק ראשון:	ט"ו בשבט בהלכה היהודית פרק א. ראש השנה לאילנות פרק ב. מעשרות פרק ג. ערלה פרק ד. מדוע ט"ו בשבט?
חלק שני:	במה מציינים את ט"ו בשבט פרק א. לא מתענים פרק ב. יום של פירות פרק ג. פירות ארץ ישראל פרק ד. געגועים לארץ ישראל
חלק שלישי:	ט"ו בשבט בתורת הקבלה פרק א. מסורות מן הקבלה פרק ב. תפילה על אתרוג
חלק רביעי:	על עצים ואנשים פרק א. האדם עץ השדה פרק ב. עיון במטפורה פרק ג. יישום המטפורה לט"ו בשבט
חלק חמישי:	ט"ו בשבט והטבע
חלק שישי:	התורה - "עץ חיים"

חלק ראשון: ט"ו בשבט בהלכה היהודית

הייחודיות של ט"ו בשבט טמונה בכך שאין מדובר בחג רשמי בדומה לחגים האחרים שאנו מכירים. על פניו, משמעותו בהלכה היהודית מתקשרת ליישומן של הלכות חקלאיות שונות המופיעות בתורה. כתוצאה ממשמעות זו, נקבע כי קיימת מידה מסוימת של חגיגות בט"ו בשבט. אך משמעותו העמוקה יותר עוטה מיסטריות והיא מעבר להלכות הקשורות ליום. אף על פי כן, מלא היום במסרים וסמלים חשובים, ואם מנצלים אותו כהלכה, מספק יום זה הזדמנות רבת ערך לספוג אידיאלים יהודיים חשובים ואנרגיות רוחניות.

פרק א. ראש השנה לאילנות

ט"ו בשבט מוגדר כמשנה כראש השנה לאילנות. בחלק זה נבקש להבין את משמעותו ההלכתית של אירוע זה.

1. משנה, ראש השנה א, א – ט"ו בשבט הוא אחד מ"ראשי השנים" בלוח היהודי.

ארבעה ראשי שנים הם.

באחד בניסן ראש השנה למלכים ולרגלים.

באחד באלול ראש השנה למעשר בהמה. רבי אלעזר ורבי שמעון אומרים, באחד בתשרי.

באחד בתשרי ראש השנה לשנים ולשמטין וליובלות, לנטיעה ולירקות.

באחד בשבט, ראש השנה לאילן, כדברי בית שמאי.

בית הלל אומרים, בחמשה עשר בו.

כפי שמלמדים אותנו התלמוד והמפרשים, משמעותו המעשית של כל "ראש שנה" היא להפריד את מעגלי השנה זה מזה. ראשי השנה המנויים במשנה נקבעים כנקודות תחלופה של מעגלים שנתיים. כדי לקיים הלכות מסוימות מן התורה כראוי, חשוב להיות מודעים לשנה שאליה שייך העץ או הפרי. מהן הלכות אלו?

פרק ב. מעשרות

משמעותו הבסיסית ביותר של ראש השנה לאילנות נוגעת להלכות מעשרות (אחוזים מן היבול הנתונים לכהנים, ללוויים ולעניים). התורה דורשת כי יופרשו שלושה סוגים של מעשרות מכל היבול הגדל בארץ ישראל. הראשון, ששמו "תרומה", ניתן לכהן. השני, ששמו "מעשר ראשון", ניתן ללוי. יעדו של המעשר השלישי משתנה בהתאם לשנה. יש שנים שבהן מובא מעשר זה לירושלים ונאכל על ידי הבעלים - אז הוא נקרא "מעשר שני" - ואילו בשנים אחרות זהו "מעשר עני" והוא ניתן לעניים. עד להפרשתם של המעשרות, אסורה התוצרת באכילה.

1. דברים יד:כב – התורה מצווה עלינו לעשר את היבול שלנו.

עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה שנה שנה:

כפי שמושתמע מן המילים "שנה בשנה", לא ניתן לעשר יבול של שנה אחת יחד עם היבול של חברתה. התאריך הקובע מהי השנה שאליה משתייך פרי מסוים הוא ט"ו בשבט: פרי שהגיע לשלב החנטה לפני ט"ו בשבט שייך ליבול של השנה החולפת; פרי שתגיע חנטתו לאחר תאריך זה ישתייך ליבול של השנה הבאה.

2. תלמוד בבלי, ראש השנה טו: - ט"ו בשבט הוא התאריך הקובע לגבי שנת המעשר של פירות האילן.

אילן שחנטו פירותיו קודם חמשה עשר בשבט - מתעשר לשנה שעברה, אחר חמשה עשר בשבט - מתעשר לשנה הבאה.

ניתן לשאול, מדוע דורשת התורה כי מעשרותיו של היבול יינתנו דווקא מתוך היבול של אותה שנה? מדוע יש הבדל אם ישתמשו ביבול מן השנה החדשה כמעשר לשנה הקודמת או להפך? הן המעשרות מהווים אחוז מסוים מסך כל היבול, לכן מקבל המעשרות יקבל כמות דומה, בלי קשר לשנה שממנה מגיע היבול.

תשובה אחת לשאלה זו מדיגימה עיקרון בסיסי בהשקפתה של התורה על צדקה, ומניבה הבנה חשובה לגבי הסיבה שאנו חוגגים את ט"ו בשבט, על אף שרוב משמעותו מתייחסת לתחום של הלכות החקלאות.

3. הרב משה פיינשטיין, "דרש משה", פרשת בשלח, עמ' 52 – התורה דורשת לעשר את יבולה של כל שנה בנפרד על מנת להזכיר לנו כי המעשרות אינם מתנות שאנו בוחרים לתת, אלא תשלום שחובה עלינו לשלם.

אמרת טעם על השמחה בעצם ושגם עתה אנו שמחים בר"ה לאילנות, אשר הוא שייך רק לדיני מעשר שאין מעשרין

משנה על חברתה. שהנה ידוע ששבט לוי לא נטל נחלה וכל ישראל לקחו נחלתם, וא"כ בעצם המעשרות שנותנים להם אינו טובה מיהשיראל בעצם אלא חובה כשכירות, אבל מאחר שהוא שכירות כזה שתלוי בו ליתן למי שירצה ואין לזה תובעין ואין לוקחין ממנו השדה כשלא יתן, טועה האדם לומר שהוא מתנה מאתו, ולכן יש שמתעצלין מליתן המעשרות, ואף שיתן היה מקום לחוש שיאחר מליתן עד שיראה אולי בשנה האחרת לא יצמיח ועוד יפסיד מהקרן שעלה לו בחרישה וזריעה, ואף אם גם בשנה האחרת יצמיח בטוב יחשוש אולי בשנה השלישית לא יצמיח וכן עד סוף ימיו, עד שפתאום יבא אידו ולא יוכל שוב לקיים ולשלם חובו, לכן צוותה תורה שאין מעשרין משנה על חברתה, וא"כ מוכרח בכל שנה לשלם המעשרות ורואה שהוא חוב. זהו הטעם דיש ר"ה לדין מעשרות, ובאילנות הוא יום ט"ו בשבט, שהוא שמחה גדולה שבזה נעשה ה-ט' חלקים שלו ממש.

המסר שאנו לומדים מן המחויבות לתת מעשרות ניתן ליישום מידי גם לגבי מתן צדקה.

4. שם – עלינו לאמץ גישה דומה ולהתייחס לצדקה כמעשרות.

והנה גם בזה"ז צריך האדם לידע כי בעצם נברא העולם לכל בני"א ויש לכל אחד חלק שוה בעצם, אך כאשר זכה אחד מאיזה טעם ואחד נתחייב מאיזה טעם נתן הקב"ה להזוכה גם חלק המתחייב, וא"כ הוא בעצם אינו שלו, אך אם יקיים התנאים שהתנה עמו הקב"ה שיתן צדקה להעניים שלקח חלקם יזכה בחלקו ויעשה שלו ממש, אך מחמת שאין לזה תובעים אפשר שידחה מליתן חלק הצדקה מהריוח, שיאמר אולי למחר יפסיד או לשנה אחרת יפסיד או אחרי זמן רב, עד שפתאום יבא אידו וימצא שלא שילם שכירותו ואכל כל ימיו גזל, לכן צריך ללמוד ממעשר שלכל הפחות לא יאחר משנה לחברתה, ובכל שנה יעשה חשבון ויתן חלק הצדקה, ואם יעשה בכל חודש או בכל שבוע יהיה יותר משובה, וכ"ש אם יעשה החשבון בכל יום שודאי משובה. וזה הלימוד יודעין אנו מדין ט"ו בשבט שבזה נעשה הנשאר שלנו ויכולין אנו לבקש מה' שיתן לנו ולכל ישראל כהנה וכהנה.

במובאה זו, מגלה הרב משה פיינשטיין כללי יסודי לגבי תפיסתה של התורה את הצדקה. אדם שנותן צדקה אינו צריך לחוש כי מעשהו נובע מנדיבות לבו והוא נותן מתנה שאיננו מחויב לתת. להפך: ה' נותן לעשירים נכסים השייכים על פי דין לעניים, ומצפה כי הם יחלקו נכסים אלו בהתאם. זאת הפילוסופיה המונחת ביסודה של מצוות התורה להפריש תרומות ומעשרות מן היבול של כל שנה ושנה. זוהי גם הסיבה לשמחה בט"ו בשבט: ביום זה, שבו אנו מסיימים את הפרשת המעשרות והצדקה מרכושנו, אנו מחזקים את בעלותנו על יתרת נכסינו, אלו שה' העניק לנו באמת.

פרק ג. ערלה

אסור לאכול את פרי העץ בשלוש השנים הראשונות לנטיעתו. בשנה הרביעית, הפירות הם קודש, ויש לאוכלם בירושלים; בשנה החמישית ניתן לצרוך אותם כרגיל.

1. ויקרא יט: כה – הפרי הגדל בשלוש השנים הראשונות לחייו של העץ אסור באכילה; הפרי של השנה הרביעית הוא קודש.

וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלוש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל: ובשנה הרביעית יהיה כל פרי קדש הלולים לה': ובשנה החמישית תאכלו את פריו להוסיף לכם תבואתו אני ה' א-להיכם:

פסוקים אלו הם המקור לאיסור "עֲרֵלָה" (פירות הגדלים על העץ במשך שלוש השנים הראשונות) ו"נָטַע רְבִיעִי" (פירות השנה הרביעית). פירות ערלה אסורים באכילה. נטע רבעי מותר לאכול רק בירושלים, או שניתן לפדות אותו בדבר אחר שייאכל בירושלים (בימים שבית המקדש קיים). ט"ו בשבט הוא תאריך חשוב לקביעת גיל העץ, לעניין הלכות אלו.

2. תלמוד בבלי, ראש השנה ט: י-ט"ו בשבט הוא "יום ההולדת" של פירות האילן ומולם "גדלים" בשנה ביום זה.

אחד הנוטע אחד המבריך ואחד המרכיב ערב שביעית שלשים יום לפני ראש השנה עלתה לו שנה ... פחות משלשים יום לפני ראש השנה לא עלתה לו שנה ... ופירות נטיעה זו אסורין עד חמשה עשר בשבט, אם לערלה ערלה ואם לרבעי רבעי:

רש"י: אף על פי שראש השנה תשרי לנטיעה - חמשה עשר בשבט ראש השנה לאילן, וזו כבר נעשית אילן, לפיכך אין שנתה מתחדשת לצאת מידי ערלה עד חמשה עשר בשבט:

גיל העץ נקבע על פי תאריך נטיעתו ביחס לראש השנה: אם ניטע לפני ט"ו באב (חודש וחצי לפני ראש השנה), אזי בראש השנה יהיה עץ זה בן שנה. אך אם ניטע מט"ו באב ואילך, נחשב העץ בן שנה רק בראש השנה בשנה לאחר מכן. זוהי משמעותה של המשנה שצוטטה לעיל (חלק ראשון, מקור 1) שאחד בתשרי הוא ראש השנה לנטיעות.

אחר כך, ביחס לאכילת פירות האילן, מהווה ט"ו בשבט נקודת ציון חשובה: מותרים באכילה באופן חופשי רק אותם הפירות שמתחילים לצמוח לאחר ט"ו בשבט של השנה החמישית, כפי שתואר לעיל.

לפי דעות מסוימות, קובע ט"ו בשבט את ספירת הימים אף לגבי מעגל השמיטה. לפי מעגל זה, אחת לשבע שנים אין מעבדים את האדמה ועל הפירות הגדלים בשנה זו חלה "קדושת שביעית". קדושה זו אינה חלה על הפירות שמתחילים לצמוח מט"ו בשבט של השנה השמינית.

פרק ד. מדוע ט"ו בשבט?

מדוע נבחר התאריך של ט"ו בשבט כראש השנה לאילנות?
התלמוד מסביר כי יום זה נחשב הפעם הראשונה בשנה שבה ניתן להבחין בתוצאות הגשמים.

1. תלמוד בבלי, ראש השנה יד., עם רש"י – עונת הגשמים חלפה.

ראש השנה לאילן. מאי טעמא? אמר רבי אלעזר אמר רבי אושעיא: הואיל ויצאו רוב גשמי שנה, ועדיין רוב תקופה מבחוץ.

רש"י: שכבר עבר רוב ימות הגשמים שהוא זמן רביעה ועלה השרף באילנות, ונמצאו הפירות חונטין מעתה:

2. רבי מנחם מאירי, "בית הבחירה" על המשנה, ראש השנה א:א – ט"ו בשבט הוא אמצע החורף.

ובית הלל אומרים בחמשה עשר בו שנמשכו מטבת עד חצי שבט ששה שבועות שהם חצי ימי תקופת טבת, שהתקופה נמשכת עד ניסן וחמשה עשר בשבט הוא תחום אמצעי שבין שתי התקופות, ומאחר שעברה חציה של תקופת טבת כבר תשיש כחה ואין כח הקרירות חזק כל כך והחנטה הולכת ומתגברת.

נקודות לסיכום החלק הראשון:

- ☞ ט"ו בשבט, כראש השנה לאילנות, נושא עמו מספר השלכות הלכתיות. אלו כוללות קביעת שנת היבול לשם מעשרות; הקביעה אלו פירות כלולים או אינם כלולים באיסור ערלה; ולפי דעה אחת, את שייכות השנה לגבי מעגל השמיטה.
- ☞ ההיבט של ט"ו בשבט המתייחס להלכות מעשרות מלמד אותנו כי העשיר צריך להתייחס למעשרות - ולצדקה בכלל - כנכסים של העני שהופקדו בכיסו לשם חלוקתם, ולא כמתנות המפגינות את רוחב לבו.
- ☞ ט"ו בשבט הוא תאריך מתאים ל"ראש השנה לאילנות" משום שבאותה עת כבר ירדו רוב גשמי השנה, והעץ מוכן לקראת הנבת הפרי. השרף עולה באילנות וחיותו של העץ מתחילה לבלב.

חלק שני: במה מציינים את ט"ו בשבט

השלכותיו ההלכתיות של ט"ו בשבט שהוזכרו לעיל מתייחסות ספציפית לפירות ולעצים בארץ ישראל. במשך השנים הארוכות שבהן גלינו מארצנו, איבד היום את משמעותו הבסיסית. אך הוא בא לידי ביטוי אצל יהודים ברחבי העולם כיום של געגועים – "יום טוב" שבו זוכרים את ארץ ישראל ואת יכולה השופע ונוצרים אותם בלבנו (בראשיתה של המאה העשרים, יזם "איגוד המורים בארץ ישראל" את המנהג של נטיעת עצים ויערות בארץ ביום זה).

בחלק זה נשרטט את המנהגים השונים שהתפתחו לבטא את ייחודיות היום.

פרק א. לא מתענים

ט"ו בשבט קיבל מעמד של "יום טוב" שבו אין אומרים "תחנון" בתפילה, ואין צמים. הסיבה לכך היא שיום זה, כאחד מראשי השנה, הוא בעל מעמד חגיגי למחצה (ראה עוד בספר "מרדכי" על ראש השנה א:תשא).

1. שולחן ערוך, אורח חיים קלא:ו – אין אומרים תחנון בט"ו בשבט.

נהגו שלא ליפול על פניהם... בט"ו בשבט.
משנה ברורה (סעיף קטן לא): שהוא ר"ה לאילנות.

2. שם, תקעב:ג – אין גוזרים בו תענית.

צבור שבקשו לגזור תענית שני וחמישי ושני, ופגע בתענית ט"ו בשבט, התענית נדחה לשבת הבאה כדי שלא יגזרו תענית בט"ו בשבט שהוא ראש השנה לאילנות.

לפי פירושו של המגן אברהם (שולחן ערוך, אורח חיים תקעג), גם חתן וכלה ביום חתונתם לא יצומו כנהוג, אם מתקיימת החתונה בט"ו בשבט.

פרק ב. יום של פירות

המנהג הידוע ביותר בט"ו בשבט הוא אכילת פירות.

1. מגן אברהם קלא:טז – יש מנהג לאכול פירות בט"ו בשבט.

בט"ו בשבט... ונוהגין האשכנזים להרבות במיני פירות של אילנות (תיקון יששכר דף ס"ב כ"ה):

כמובן, היום אין מנהג אכילת הפירות מוגבל לאשכנזים. הוא חי וקיים אף בקהילות ספרדיות. אנשים רבים זוכרים סעודת פירות חגיגית בבתי הספר, בסעודות ט"ו בשבט משפחתיות, או במסגרות אחרות. סיבה בסיסית אחת לאכילת הפירות היא שזכור את אילנות הפרי ונתפלל להצלחתם.

2. אדני פז, פירוש על השולחן ערוך, אורח חיים קלא – אכילת פירות מזכירה לנו כי ט"ו בשבט הוא זמן ראוי להתפלל על פירות האילן.

על ידי זה שמרבים בפירות יזכור שהוא ראש השנה לאילנות, ויתפלל עליהם שיתברכו הפירות... דוגמא שמעמידים אילנות בבתי הכנסת בשבועות להזכיר להתפלל עליהם.

3. הרב אפרים פישל שטיין, "אוצר אפרים", משפטים – יש מנהגים שונים לגבי אופן אכילת הפירות בט"ו בשבט.

והרבה מנהגים שונים יש בזה, יש שהקפידו לאכול מהו' מינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, ויש שמהדרין לאכול ט"ו מינים, ויש גם מנהג לאכול מג' סוגים של פירות, דהיינו פירות עם קליפה, פירות ללא קליפה, ופירות שצריכים להסיר הקליפה, ואצל הספרדים יש מנהג לומר סדר מתנ"ך, משניות, גמרא, ומאמרי זוהר.

סיבה נוספת שניתנה למנהג אכילת פירות בט"ו בשבט היא שאכילת הפירות מביאה אותנו לברך על הפירות, וברכות אלו מטפחות בנו את ההכרה כי ה' הוא המקור לכל מה שיש לנו. הכרה זו חשובה במיוחד בראש השנה לאילנות, כאשר אנו מתפללים לה' שימשיך לקיים אותנו.

4. הרב יהודה פרוי, "The Power of Blessings", (ע"פ הבן איש חי) – מנהג אכילת הפירות בט"ו בשבט הוא לברך על הפירות ולהכיר בכך שקיומנו תלוי בה'.

ראש השנה לאילנות, ט"ו בשבט, הוא יום שבו אנו מתפללים כי נמשיך לקבל את ברכת ה' המתבטאת בשפע של פירות. אנו מבקשים כי יורשה לנו לאכול מפירות האילן בשנה הבאה. כמו כן, זהו יום שבו אנו מכירים במי שמספק לנו את הפירות בפרט ואת מחייתנו בכלל. ביום זה עלינו להראות כי אנו משתמשים במחיייה שניתנה לנו למטרות קודש. הדרך הטובה לעשות כל זאת היא לקחת פרי, ולברך עליו.

פרק ג. פירות ארץ ישראל

בט"ו בשבט, יש המקפידים במיוחד לאכול פירות מארץ ישראל. חשוב לציין כי אפילו בתקופת הגלות, ובלי קשר לריבונות על ארץ ישראל, נותרת הארץ בקדושתה. לכן, יש לפירותיה מעמד מיוחד המשתקף בברכה הנאמרת לאחר אכילתם.

1. הרב אליהו כי-טוב, "ספר התודעה" פרק יג – ט"ו בשבט הוא יום מיוחד כי הוא מספר בשבחה של ארץ ישראל.

ומה בין ראש השנה זה לשאר ראשי השנה (מלבד אחד בתשרי) שאין עושין בהם שינוי של הכר יום טוב כלל, ובוה משנים מעט?

לפי שיש בראש השנה זה מענין שבח ארץ ישראל. כי ביום זה מתחדש כח האדמה שבארץ ישראל להניב תנובתה ולהוציא פרותיה ולהראות שבחה; ורוב שבחה של ארץ ישראל על פרות האילן נאמר ... יום שאדמת ארץ ישראל מחדשת בו כחותיה להוציא שמנה ודובשה, יום של שמחה הוא לישראל נוחליה, אוהביה ומצפיה.

המנהג לאכול "מפירות ארץ ישראל" מתייחס ספציפית למינים מסוימים של פירות הגדלים בעיקר בארץ ישראל ומהווים אחת מן התכונות הייחודיות שלה.

2. דברים ח:ח – ארץ ישראל משתבחת בשבעת המינים הגדלים בה.

ארץ חטה ושערה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש:

בגלל האסוציאציה בין פירות אלו לבין ארץ ישראל, יש למינים אלו מעמד מיוחד בהלכה היהודית, בלי קשר למקום גידולם הממשי.

3. טור, אורח חיים רח – יש ברכה מיוחדת שמברכים לאחר אכילתם של חמשת הפירות מתוך שבעת המינים, "בְּרַמְת מְעִין שְׁלֵשׁ" (על כל הפירות האחרים הברכה האחרונה היא "בורא נפשות").

על חמשת המינים שהן גפן ותאנה ורמון וזית ותמרה שנשתבחה בהן א"י, כי דבש האמור בפסוק הוא דבש תמרים, מברכים לאחריהן ברכה אחת מעין ג' ולפנים תתבאר שמתוך חשיבותן קבעו להם ברכה בפני עצמן.

כאן נדרש הסבר נוסף. מדוע מתייחדת הארץ דווקא בפירותיה?

4. הרב יואל חדש, הב"ה, אורח חיים רה – הפרי משקף את קדושתה של ארץ ישראל.

קדושת הארץ הנשפעת בה מקדושת הארץ העליונה היא נשפעת גם בפירותיה שיונקים מקדושת השכינה השוכנת בקרב הארץ... ועל כן ניחא שאנו מכניסין בברכה זו "ונאכל מפריה ונשבע מטובה" כי באכילת פירותיה אנו ניזונים מקדושת השכינה ומטהרתה ונשבע מטובתה.

5. הרב יהודה פרו, "Fruits of Holiness", Torah.org – הב"ה מלמד אותנו כי קדושתה של ארץ ישראל אינה מורגשת רק בממד הרוחני, אלא חודרת אף לתחום הגשמי.

הב"ה מסביר מדוע עלינו לבקש כי נוכל לאכול מפריה של ארץ ישראל (ומדוע אנו אכן עושים זאת). בארץ ישראל קיימת קדושה מהותית. קדושה זו אינה מוגבלת לתחום הרוחני, אלא מתגלה אף בצורה גשמית. הפירות היונקים מאדמת ארץ ישראל אינם שואבים מים וחומרי תזונה בלבד – הם שואבים אף מקדושתה של הארץ. כאשר אוכלים מן הפירות, סופגים תזונה גשמית וגם קיום רוחני.

פרק ד. גענועים לארץ ישראל

כפי שנזכר לעיל, השלכותיו ההלכתיות של ט"ו בשבט מתקיימות רק בארץ ישראל. מציאות זו הובילה את יהודי הגולה לפתח מגוון מנהגים, היוצרים ביטוי קולקטיבי של כמיהה לארץ הקודש. המקור הבא מזכיר רעיון זה, וכן "סדר ט"ו בשבט" מיוחד, הנהוג במיוחד בחוגי המקובלים.

1. הרב נעם חיים כהן, "מהו ט"ו בשבט", מתוך "אמונת עתך" מס' 51, עמ' 30 – מנהגי ט"ו בשבט החגיגיים בגלות מבטאים גענועים לארץ.

מאז שגלינו מעל אדמתנו, אף שהיינו מגועים מלקיים את כל המצוות התלויות בארץ הקשורות ליום ט"ו בשבט, התפתחו בקרב עדות ישראל בתפוצות מנהגים חגיגיים לציון יום זה. בידינו פיוט, שהוא מעין תפילת שמונה עשרה לכבוד יום זה, שהתחבר בארץ ישראל לפני כאלף שנה. רוב המנהגים היו סביב אכילת פירות ואמירת תפילות, ודברים בשבח ארץ ישראל ופרותיה...

ייתכן שדווקא בגלל העובדה שלא קיימו בגלות מצוות התלויות בארץ, רצו היהודים בכל מקום לצייין את הקשר למצווה החשובה של יישוב הארץ בדרך סמלית אחרת. ביום ט"ו בשבט אין אומרים תחנון, ואין גוזרים בו תענית. בתקופת המקובלים בצפת נוסד "סדר ליל ט"ו בשבט" הנזכר לראשונה בספר "פרי עץ הדר". ב"סדר" זה ישנם קטעי לימוד מהתנ"ך מהמדרשים ומהזוהר, וכן תפילה להצלחת פירות הארץ, תוך כדי אכילה של פירות שונים המציינים את העולמות השונים (אצילות, בריאה, יצירה, עשייה), ועל ידי שתיית ארבע כוסות יין שונים, ככליל הסדר בפסח.

להלן, תיאורים של ט"ו בשבט בראשית המאה העשרים בליטא:

במיוחד רבה הייתה השמחה בט"ו בשבט בחיידר (בתלמוד התורה של הילדים). בחיידר, הביא כל תלמיד חרובים, צימוקים, שקדים ופירות נוספים. המורה הערים אותם בערמה אחת גדולה, והחל לחלקם לילדים. עשירים ועניים, כולם התחלקו בשווה. בדבקות רבה, בידך המורה על כל סוג. אחר כך חזר כל ילד על הברכות בקול מתנגן, ילדותי, והילדים טעמו מן הפרי...

עסק גדול היה בבית הספר כאשר הגיעה פרידה אשת הקטניות עם שני סליה הענקיים. בכל יום אחר, מכרה פרידה שעועיות מבושלות, אפונים מבושלים, סוכריות זנגוויל ומונדעלאך. אך, בט"ו בשבט, מרכולתה העיקרית הייתה לחם חרובים. "כה יעזור לי אלוקים! אני אומרת לכם את האמת: אלה הם חרובים מארץ ישראל. הלוואי שאזכה להגיע למקום שבו גדלו!" פרידה הייתה חוזרת על ריטואל זה מדי שנה בשנה.

התנפלנו על סליה של פרידה כדבורים העטות על הדבש, וקנינו את לחמה תמורת גרושים, קופיקות ומחצית הקופיקה. קנינו ואכלנו את הפרי במסירות ובהתרגשות. פרי זה היה מצוי בשפע בארץ ישראל עד שעזים נגסו בו ללא מפריע. אוי! כמה קנאנו בעזיה של ארץ ישראל... (מתוך כתבי א.ש. זקס).

נקודות לסיכום החלק השני:

- 🔗 בתקופת התנ"ך לא צויין ט"ו בשבט מעבר לביטויי ההלכתיים. אך בתקופות מאוחרות יותר, ובמיוחד בימי הביניים, התפתחו מספר מנהגים המעניקים לט"ו בשבט מעמד של "יום טוב". לכן, אין אומרים תחנון וכן אין גוזרים תענית על הציבור ביום זה.
- 🔗 המנהג העיקרי לט"ו בשבט הוא אכילת פירות, מנהג הקיים היום בווריאציות רבות. יש האוכלים פירות משבעת המינים; יש האוכלים חמישה עשר מיני פירות (או אפילו שלושים), וכו'. יש הנוהגים לערוך 'סדר ט"ו בשבט'.

חלק שלישי: ט"ו בשבט בתורת הקבלה

מנהגים רבים ותפילות רבות של ט"ו בשבט נובעים ממסורות קבליות. למושג המנהג של אכילת שלושה סוגי פירות שהוזכר לעיל מתאים לשלושה עולמות רוחניים נבדלים הידועים בתורת הקבלה. בהקשר זה, מצטטים לעתים קרובות את החיבור "חמדת ימים" ומסורות רבות של ט"ו בשבט מבוססות על הכתוב בו. בספר "פרי עץ הדר" מופיעים מקורות רבים נוספים, והוא מציג 'סדר ט"ו בשבט' המקביל לסדר פסח. בחלק זה נחקור יותר את הצד האוטורי הקבלי של ט"ו בשבט.

פרק א. מסורות מן הקבלה

1. "מועד לכל חי" לז-ח – יש מנהגים שונים ביחס לאכילת פירות בט"ו בשבט לפי המסורת הקבלית.

ליל ט"ו בשבט ראש השנה לאילנות, ונהגו רוב תפוצות ישראל לסדר בשלחן מכל פירות האילן ופירות הארץ, עד אשר תשיג ידו, וכל אחד מברך על פרי אחד, האיש מברך על החיטה אחר ברכת המזון, חֲלֵב חֵיטִים ישביעך, כדי שיהיה לו מזונות בריות... דבש ותפוח לתינוקות... העיקר הוא ט"ו פירות... ושילמוד בכל פרי פרק אחד ממשניות, והם פיאה שמונה פרקים, בכורים שלשה, ראש השנה ארבעה, והם נגד בריאה יצירה עשייה. וגם שיברך על ריח האתרוג.

רובא דעלמא אינו נוהגין כן, אלא קורין בספר פרי עץ הדר על הסדר לפי הפירות שיש לו, ויש שאינן נוהגין כלל לסדר הפירות, ויש נוהגין דוקא שבעה מיני פירות דנשתבחה בהן ארץ ישראל, ועיין בספר חמ"י, ויש מקומות דאינן לומדים כי אם ט"ו שירים שבתהילים, ונוהגין דהמלמדי תינוקות מלמדים את תלמידיהם כל ט"ו שירים, כדי שילמדו בשלחן אביהם ליל ט"ו בשבט.

לפי המקורות בקבלה, המנהג לאכול פירות בט"ו בשבט הוא בעל השפעה רוחנית עמוקה.

2. פרי עץ הדר – בכוחה של אכילת פירות בט"ו בשבט לתקן את חטאו של אדם הראשון.

ומורי ז"ל היה אומר לכוין באכילת פירותיהן לתיקון חטא אדם הראשון אשר חטא בפירות האילן כי אף כל ימי שנה כל כונתנו לתיקון זה מכל מקום חביבה מצוה בשעתה זה היום תחילה וראש לפירות האילן ואשר להיות כבר הודענו בכמה מקומות כי יש בכח הדבור להיות מעורר כח מדות העליונות להאירן באור נפלא יתר גדול מאד להשפיע שפע רצון ברכה ונבדה בכל העולמות, על כן נכון להגות לפני אכילת כל פרי ופרי בסוד שורשו הבא בספר הזוהר ובתיקונים בקצת מהם לעורר שרשיהן למעלה.

3. שם – חשוב לומר שירות ותשבחות על אכילת הפירות כדי להביא ל"תיקון רוחני" על פי הקבלה.

ומנהג טוב להולכים בתמים להרבות בפירות בעצם היום ולומר דברי שירות ותשבחות עליהן כאשר הנהגתי לכל החברים אשר עמדי, ועם כי בדברי כתבי הרב זלה"ה לא נמצא מנהג זה, מכל מקום תיקון נפלא הוא.

להלן מופיעה תפילה שיש לאומרה לפני סדר אכילת הפירות בט"ו בשבט.

4. שם – בט"ו בשבט אנו מבקשים את ברכת ה' לפירות האילן.

יהי רצון מלפניך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו שבכח סגולת אכילת הפירות שנאכל ונברך עליהן עתה ואשר נהגה בסוד שרשיהן העליונים אשר המה תלויים במ להשפיע עליהן שפע רצון ברכה ונדבה וגם הממונים והמשטרים עליהן יתמלאו מעוז שפע הודן לשוב שנים להגדילם ולהצמיחם מראשית השנה ועד אחרית השנה לטובה ולברכה לחיים טובים ולשלום.

חלק ב. תפילה לאתרוג

המסורת מדברי הקבלה לט"ו בשבט כוללת תפילה למציאת אתרוג מהודר לשנה הבאה.

1. רבי צבי אלימלך מדינוב, "בני יששכר", שבט ב:ב – המשנה רומזת לכך שבט"ו בשבט עלינו להתפלל לאתרוג מהודר עבור סוכות של השנה הבאה.

טעם שאמר התנא במתניתין... ר"ה לאילן... ונאמר "אילן" לשון יחיד, ולא אמר "אילנות". לרמז מה שאמרו רבותינו להתפלל בט"ו בשבט על אתרוג כשר ומהודר שיזמין הקב"ה בעת שיצטרך למצווה... וזהו שאמר התנא: אילן – לשון יחיד, לרמז על האילן המיוחד המבואר בתורה למצווה.

על בסיס דבריו של ה"בני יששכר", חיבר הבן-איש-חי תפלה מיוחדת על האתרוג. ראוי לציין, כי הבן-איש-חי, שהתגורר בבגדד, הושפע על ידי ה"בני יששכר", אשר מושבו באירופה, ואימץ מנהג זה. כאן רואים את האוניברסאליות של המסורת הרוחנית של ט"ו בשבט.

2. בן-איש-חי, שבט ב:ב – תפילה על האתרוג היא ביטוי להשתוקקות לקיים את מצוות חג הסוכות כראוי.

יהי רצון מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו, שתברך כל אילנות האתרוג להוציא פירותיהם בעתם, ויוציאו אתרוגים טובים יפים ומהדרים ונקיים מכל מום, ולא יעלה בהם שום חזזית, ויהיו שלמים ולא יהיה בהם שום חסרון ואפילו עקיצת קוץ, ויהיו מצויים לנו ולכל ישראל בכל מקום שהם, לקיים בהם מצוות נטילה עם הלולב בחג הסוכות שיבא עלינו לחיים טובים ולשלום, כאשר צויתנו בתורתך על ידי משה עבדך, "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפות תמרים וענף עץ עבות וערבי נחל" (ויקרא: כ"ג, ז), ויהי רצון מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו, שתעזרנו ותסייענו לקיים מצוה זו של נטילת לולב הדס ערבה ואתרוג, כתקנה בזמנה בחג הסוכות שיבא עלינו לחיים טובים ולשלום בשמחה ובטוב לבב, ותזמין לנו אתרוג יפה ומקדר ונקי ושלם וכשר כהלכתו.

נקודות לסיכום החלק השלישי:

- ☞ בדברי הקבלה יש מסורת עשירה בנוגע לט"ו בשבט, ורבים ממנהגי אכילת הפירות מקורם בכתבים קבליים.
- ☞ הנוהגים על פי הקבלה מוסיפים מספר תפילות וכוונות, ומקפידים לאכול סוגים שונים של פירות, על פי משמעותם בתורת הקבלה.
- ☞ מנהג נפוץ למדי הנו להתפלל בט"ו בשבט על האתרוגים ועל מציאת אתרוג מהודר לחג הסוכות של השנה הבאה.

חלק רביעי: על עצים ואנשים

במקומות רבים בתלמוד, במדרש ובזוהר, ממשילים חכמינו את האדם לעץ; נושא שמתאים ללמדו בט"ו בשבט. מהו מקורם של משלים אלו?

פרק א. האדם עץ השדה

1. דברים כ"ט – האומנם דומה האדם לעץ השדה?

כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור:

במשמעותו המילולית של הפסוק הנ"ל, המילים "כי האדם עץ השדה" הן חלק משאלה רטורית המרמזת כי האדם אינו דומה כלל לעץ השדה (וכי עץ השדה הוא אדם שראוי לצור עליו ולייסרו? ולמה תשחיתנו? - עפ"י רש"י).

אף על פי כן, על פי הדרש, הובן הפסוק במשמעותו המילולית (הבלתי רטורית) ההפוכה – שאכן העץ הוא, במובן מסוים, אדם!

2. פרקי דרבי אליעזר, חורב כא – העץ הוא משל לאדם.

אדם שנמשל לעץ, שנ' כי האדם עץ השדה.

לאור מטפורה זו, הגיוני כי ט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות, הוא בעל משמעות מיוחדת לבני אדם.

3. הרב אליהו כי-טוב, "ספר התודעה" פרק יג – ראש השנה לאילנות הוא ראש השנה גם עבורנו.

והתורה המשילה את האדם לעץ השדה, הרי שיום זה מעין יום הדין הוא גם לאדם שנמשל בעץ.

פרק ב. עיון במטפורה

אם כן, התורה מדמה את האדם לעץ השדה במובן מטפורי, אך כיצד משולים אנשים לעצים? עיון במטפורה זו יעמיק את הערכתנו כלפי ט"ו בשבט, ראש השנה לאילנות.

1. תלמוד בבלי, תענית ז. – עץ פרי מהווה משל לאדם טוב, שאת "פירותיו", כלומר משנתו, ניתן לצרוך חינם.

מאי דכתיב כי האדם עץ השדה, וכי אדם עץ שדה הוא? אלא משום דכתיב כי ממנו תאכל ואתו לא תכרת, וכתיב אותו תשחית וְכָרְתָּ. הא כיצד? אם תלמיד חכם הגון הוא - ממנו תאכל (רשי - למוד הימנו) ואתו לא תכרת, ואם לאו - אותו תשחית וְכָרְתָּ (רשי - סור מעליו).

לפי דברים אלו של התלמוד, מלמדת אותנו המטפורה כיצד להתייחס לבני אדם זולתנו; לעתים יש לבקש את קרבתם ולעתים יש להתרחק מהם. אך מהו בעצם הדמיון בין האדם לבין העץ?

2. חידושי מהרש"א על תענית ה: - מעשיו של האדם הם פירותיו.

כמו שהאילן עושה פירות טובות כך מעשיהם הם פירותיהם.

מכאן, שמעשי ידיו של האדם משולים לפירות האילן.

3. פרקי אבות ג:ז – החוכמה משולה לענפים, ואילו המעשים הטובים משולים לשורשים.

כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה, לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין והרוח באה ועוקרתו והופכתו על פניו ... אבל כל שמעשיו מרובין מחכמתו למה הוא דומה, לאילן שענפיו מועטין ושרשיו מרובין, שאפילו כל הרוחות שבעולם באות ונושבות בו אין מוזיין אותו ממקומו.

4. מהר"ל מפראג, "נצה ישראל" פרק ז – שורשיו של האדם הם בעולם הרוחני.

באמת האדם נקרא "עץ השדה", דכתיב (דברים כ, יט) "כי האדם עץ השדה", רק שהוא אילן הפוך, כי העץ שורשו למטה תקוע בארץ, ואילו האדם שרשו למעלה, כי הנשמה הוא שורש שלו, והיא מן השמים. והידים הם ענפי האילן, הרגלים הם ענפים על ענפים, גופו עיקר האילן. ולמה הוא אילן הפוך, כי העץ שורשו למטה, כי העץ חיותו מן האדמה, והאדם חיות נשמתו מן השמים.

פרק ג. יישום המטפורה לט"ו בשבט

ניכר לעין, כי יש משמעות עמוקה להמשלתו של האדם לעץ השדה. אילו מסרים נוכל להפיק מט"ו בשבט, חג האילנות, שניתן ליישם בחיינו שלנו?

אחד ממסרים אלו הוא התזמון של ט"ו בשבט. כפי שראינו (חלק ראשון, פרק ד), התאריך של ראש השנה לאילנות מתבסס על המועד שבו חלף רוב החורף. בכל זאת, ט"ו בשבט חל בעיצומה של עונת הקור והגשם, כאשר טרם ניכרת צמיחה או פריחה. מדוע, אם כן, מתאים תאריך זה לציון ראש השנה לאילנות?

1. הרב אברהם פאם, Rav Pam on the Festivals, עמ' 90 – התחדשותם של העצים בט"ו בשבט, שאינה גלויה לעין האנושית, מסמלת את הפוטנציאל להתחדשותה של רוח האדם.

גדולי המוסר והמחשבה היהודית הפיקו תובנות חשובות רבות מט"ו בשבט. יום זה חל תמיד בעיצומו של החורף, כאשר העצים עדיין עומדים בשלכת ונדמה כי הם חסרי חיים. יש שדות שאפילו מכוסים שלג, תכריכי הלבנים של החורף. אך כאשר מגיע יום מיוחד זה, מתחילה תחיית המתים. דבר מה מתרחש מתחת לאדמה; ה"שרף", מוהל מעניק-חיים, מתחיל לעשות את דרכו בתוכי העצים על מנת לנשוף בהם חיים חדשים. תחייה זו מתבטאת בניצנים, בפריחה, בפרחים ובסופו של דבר בפירות עסיסיים שיצמחו על העצים באביב ובקיץ הקרבים.

האדם משול לעץ השדה (ראה דברים כ:ט). לעתים נדמה כי אף הוא נעדר חיים רוחניים כלשהם, כשהקשר שלו אל ה' ואל תורתו מועט או אינו קיים כלל. אך "הנקודה היהודית", הניצוץ הנצחי של נשמת-אלוקים שבאדם, מונחת דוממת מתחת לפני השטח. היא מחכה להזדמנות לפרוץ קדימה ולפרוח בצמיחה רוחנית, שתוכל למחוק שנים רבות של אפתיה כלפי חיי רוח.

לא תמיד קל לאדם לחוש בהתעוררות. לעתים קרובות, עלולות תהפוכות החיים לגרום לאדם לחוש מדוכא וחסר הישגים. אך המסר של ט"ו בשבט הוא שאף כאשר אין האדם רואה את הישגיו או את ערכו, ואף כשהוא חש כי אין באפשרותו להתרומם, עדיין קיים הפוטנציאל מתחת לפני השטח, ומחכה להתממש.

המסר של ט"ו בשבט חשוב לכל, משום שטבעי כי כל אדם יחוש מחזוריות של צמיחה ושל קפיאה על השמרים. באופן טבעי, תופעה לחילופין תקופות של התרוממות רוחנית ופריחה ותקופות שבהם חש האדם "רדום" וחסר התקדמות.

2. הרב אפרים ניסנבאום, Targum Press, "Teachings of the Trees" – טו" בשבט מלמד אותנו כיצד להתמודד עם המחזוריות הטבעית של צמיחה רוחנית וקפיאה על השמרים.

הבה נעיין בהשוואה בין האדם לעצים כדי להבין את מסרו של טו" בשבט לאנושות. בחייו, עובר העץ מחזורים שונים. העץ עמוס הפירות של הקיץ מתרוקן מפירותיו בסתיו, ולאחר מכן משיר בהדרגה את עליו - אחד אחד. עד שמגיע החורף עומד העץ נטול הדר. בעצם, נדמה כי העץ מת.

אבל אז מגיע טו" בשבט! בעיצומם של ימי הקור, כאשר נדמה כי כל הצמיחה קפואה או מתה, מתחיל שרף העץ לזרום מתחת לפני השטח של קליפת העץ. המוהל, העולה באיטיות מן השורשים הקבורים בתוך הקרקע הקשה, עושה את דרכו כלפי מעלה, ומזרים חיים חדשים לענפים המושטים השמימה.

אף אנו, במהלך חייו, עוברים מחזורי צמיחה. תקופות של התחדשות וצמיחה מתחלפות בתקופות של קפיאה או תרדמה. הרב שלמה וולבה מציין כי מחזוריות זו היא חלק מטבע האדם. הוא מוסיף כי אל לו לאדם להתייאש כאשר נדמה כי צמיחתו הרוחנית נעצרה; בדרך כלל לאחר תקופת ה"ירידה" תגיע תקופת "עלייה" אשר תניב הזדמנויות חדשות לצמיחה (עלי שור, כרך א, עמ' 34).

זהו המסר של טו" בשבט: אף כאשר אנו חשים אדישות, תקיעות, ונדמה כי איבדנו את הדחף להצליח, אל לנו להתייאש. כשם שחורף מהווה הפסקה במחזוריות חייהם של העצים, כך נחוצות תקופות של "אדישות" וחוסר פרודוקטיביות במחזוריות החיים. כשם שעם בוא האביב, עולה המוהל המחיה בתוך העץ - בלי שנבחין בכך - ומגיע לענפיו המושטים השמימה, כך יתחדש כוחנו ממעמקי מאגרנו הרוחניים, כל עוד נישא עינינו השמימה.

3. הרב יהושע פריליך, Targum Press, Jerusalem Gems, "Tu B'Shvat Reflections" – עמ' 256 – מתוך ההשוואה בין האדם לעץ, עלינו להכיר בפוטנציאל שלנו לצמיחה ולהתפתחות.

העץ מחובר לקרקע ולפירותיו הנפלאים. העץ נוטל חומר גלם מן האדמה ומפיק תוצר נפלא מאוד. כך, אנו לוקחים אובייקטים גשמיים בעולם הזה והופכים אותם לאובייקטים רוחניים, מצוות. כשם שבעולם הטבע מתחילה הפעילות לגעוש בנקודת זמן זו, כך בעולם המטפיזי, יכולים יהודים שהתחילו לעבוד על עצמם מאז ראש השנה להתחיל "לחוש" ולהפנים את התוצאות – ההשפעה של המצוות...

עד שהעץ מגיע לבגרות עובר זמן רב. יש צורך בהשקעה של זמן ומאמץ רבים כדי להניב את הפרי היפה. כך, על מנת שיגשים האדם את עצמו, נדרש זמן רב ומאמץ רב. כעת חורף, ונדמה כי העץ מת. אך הקב"ה מחדיר אליו חנקן ויסודות נוספים הנחוצים להתחדשותו. אף לנו יש תקופות שפל בחיינו שבהן נדמה כי אנו מתים; אך יש לנו המרכיבים הנחוצים – תורה ומצוות, כדי להחיות אותנו ולחדש אותנו.

נקודות לסיכום החלק הרביעי

- ☞ התורה ממשילה את האדם לעץ, ולכן ראש השנה לאילנות רלוונטי מאוד אף לאדם.
- ☞ מעשיו של האדם הם השורשים אשר נוטעים אותו חזק באדמה, ואילו החוכמה משולה לענפים המראים את הדרו.
- ☞ מקור הקיום הן של האדם והן של העץ נמצא מחוצה להם; מקורו של העץ באדמה ואילו מקור הקיום של האנשים הוא בקיומה של נשמתם בעולם הרוחני. האדם הוא למעשה עץ הפוך.
- ☞ בטו" בשבט, חוגגים את התחדשות האילנות אף כאשר אין שום סימן נראה לעין כי התחדשות כזאת אכן מתרחשת. במטפורה זו, ההשלכה היא שאף לאדם יש פוטנציאל רוחני עצום הטמון מתחת לפני השטח וממתין לבוא לידי ביטוי.

חלק חמישי: ט"ו בשבט והטבע

כראש השנה לאילנות, מהווה ט"ו בשבט הזדמנות מושלמת לבחון את העולם סביבנו ולהעריך את פלאי הטבע (ראה גם שיעור מורשה על "יהדות והסביבה"). ההשקפה היהודית כלפי הטבע מלמדת כי ידו המנחה של ה' ניכרת בעולם הטבע רק אם האדם בוחן מקרוב את העולם הזה. בנוסף לכך, כשמגיע האדם להכרה כי ה' הוא המהנדס המקורי של פעולות הטבע והוא ממשיך להפעיל אותן, עליו לחוש תחושת הודיה אדירה על השפע שהעניק לנו ה'.

1. הרב אברהם פאם, Rav Pam on the Festivals, הוצאת ארטסקרוול/מסורה, עמ' 91 – ט"ו בשבט מעורר בנו את הרגישות לטוב שאנו מקבלים בחסדו של ה'.

במישור אחר, התעוררותם של העצים מ"תרדמת" החורף מעניקה לנו תובנה לגבי הפעילות הנסית שאנו מכנים אותה "טבע". כשמהרהר האדם בנסים המרובים המתרחשים תוך כדי התפתחותו של אורגניזם בטבע, אפילו הפשוט ביותר, לא ניתן להתכחש לקיומו הגלוי לעין של יוצר המנהל את העולם. ככל שהאדם מנתח יותר את המורכבות האין סופית של הבריאה, כך הוא רואה יותר את חותמו הברור של ה', אשר ברא את העולם כדי להעניק את חסדו לברואיו.

... אדם יכול להתקיים ללא תפוחים ופירות אחרים, שאינם משביעים. ה' ברא את הפירות אך ורק כדי להנות בהם את ברואיו ולהראות כי ברצונו להרעיף עליהם חסד. ט"ו בשבט, אם כן, עם הדגש שלו על הפירות, מהווה זמן מיוחד שבו ניתן להרהר בפירות הרבים שבאמצעותם משפר ה' את חיינו ומענג אותנו. מתוך כך יתעורר בנו רצון לבטא את תודתנו לה', מקרב לב, על חסדו האין סופי כלפינו.

יתרה מזאת, התורה מלמדת אותנו כי ה' יצר עולם שלם ובתוכו מגוון כזה של חיים לשם מטרה זו בדיוק – לכן על האדם להכיר בה' על ידי חקירת העולם שאותו יצר.

2. הרב יעקב ניימן, "דרכי מוסר" עמ' 299-300 – ט"ו בשבט הוא יום המיועד להתבוננות בפלאי הבריאה ובמגוון הגדול שלה, ולהודיה לה' על כך.

וכן מה שהבורא הכין לאדם כל מיני מזון ופירות והכנים לתוך הבריאה בהמות וחיות, שלכאורה מיותרים, כי האדם יכול לחיות זולתם, הוא רק מפני שרצה לתת לאדם אמצעים חדשים והזדמנויות חדשות להכיר את הבורא מתוך הבחינה בנבראים, ומתוך כך הרחיב הבורא ב"ה את הבריאה יותר ויותר עם כל שלל הצבעים וריבוי הגוונים שלה, וכדי לתת לאדם בכל פעם עונג...

ט"ו בשבט, ר"ה לאילנות שבו מגישים לנו פירות, מינים ממינים שונים – צריך לשמש לנו כיום של בחינה והסתכלות בפלאי היצירה של הבורא בכל פרי ופרי להכיר ע"י בחינה זו את חכמת ה' העליונה והנפלאה בנבראים, ובכוא לפנינו בכל פעם פרי חדש ועונג חדש נהיה מוכרחים להתקרב יותר אל הבורא ב"ה מתוך חיוב ההודאה על העונג.

ט"ו בשבט הוא איפוא יום הבחינה וההסתכלות בבריאה, והודאה לכל הטוב שנתן ה' לפנינו בעולמו והתכלית להכיר ע"י כך את מי שאמר והיה העולם.

ואומנם, חכמים רבים מדגישים כי עיון בעולם הטבע יוביל לתמונה מדהימה של מערכת טבעית עצומה, מורכבת מאוד ומחושבת היטב. האפשרות היחידה היא כי מערכת זו היא יצירתה של החוכמה העליונה – כלומר, של ה'. בראשיתו של החיבור הקלאסי "חובות הלבבות" עוסק שער שלם, המכונה "שער הבינה", בתיאור פלאי עולם הטבע וכיצד הם משקפים את גדולתו של ה'. להלן מופיעה דוגמה של הרב אביגדור מילר, המתאר את תכונותיו המיוחדות של התפוח שהן גילוי של גדלות הבורא.

הבה נתבונן בתפוח. היום, ארוז המזון שנמכר לנו בארגזי קרטון, בעטיפות משוחות בשעווה העמידות בפני מים כדי למנוע קלקול. אילו צמחו עטיפות כאלה על עצים, היה זה פלא הגורם לרואיו להתרשם מן היוצר ומטובו השופע. אך קליפתו של התפוח נעלה

מורב המארוזים המתוחכמים מעשי ידי אדם. קליפת הפרי מכילה שמן, העמיד בפני מים, ואינו מושפע מן הגשמים הכבדים היורדים במהלך חודשי צמיחתו והבשלתו. מלבד זאת, לשמן זה יש ריח הגורם לפרי להיות רצוי יותר. אולם לקליפת הפרי תפקידים נוספים, כי צבעו מצביע על מידת הבשלות שלו. כל עוד הקליפה ירוקה היא מודיעה כי אין תוכנה ראוי עדיין לאכילה (זאת, בתפוחים אדומים או בכל פרי שאינו אמור להיות ירוק); וכאשר הופך הפרי להיות אכיל, נצבעת הקליפה אדום כדי להודיע על בשלותו. בנוסף לכך, מעורר הצבע את תאבוננו של רואהו וגורם לאדם להימשך אל הפרי. המשיכה העיקרית של הפירות היא קליפתן. כשם שייעודו של יופי הנעורים הוא לעודד פריה ורביה, כך יופיו של התפוח מיועד לעודד אכילה.

מלבד זאת, לפרי יש גבעול שמטרתו (1) תמיכה שממנה תלוי התפוח, (2) צינור שדרכו עוברים מים וחומרים אחרים שאותם שואבים השורשים מן האדמה, הם עולים עם המוהל, ומועברים לתוך הפרי הצומח. אפילו יכול היה האדם ללמוד כיצד להפיק מן האדמה את החומרים המרכיבים את הפרי, הייתה המכונאות מסיבית מאוד ומסובכת. מערכת מורכבת נפלאה זו, ההופכת את החומרים מן האדמה לפרי המוכן לאכילה, מתבצעת על ידי "מכונה" שאותה בראה חוכמתו הגדולה.

בתוככי הפרי, אין אפשרות לנוזל להצטבר במקום אחד, וכך אין הוא נשפך והולך לאיבוד כאשר חותכים את הפרי; הנוזל והמוצק מורכבים יחדיו, כך שניתן לחתוך את הפרי לפלחים ומיצו אינו נשפך. אחר כך רק חֶשׁוֹב כיצד הסוכרים והחומצות מורכבים יחדיו, כך שהפרי הבשל אינו חמוץ מדי ואינו מתוק מדי... (הרב אביגדור מילר, Rejoice O Youth, עמ' 84-86).

ובכן, עיון בפלאי הטבע מסייע לאדם לחזק את הכרתו במעשי ידיו של ה' ואת אמונתו במציאות ה' ובכוחו הבלתי מוגבל. אך קיים עיקרון נוסף שאף אותו ניתן ללמוד מן הטבע. ה' ברא עולם עצום. מדוע עשה כך? חובה על האדם להכיר בכך שה' ברא את העולם לרווחתו ולהנאתו של האדם. אדם המבין זאת יוכל ליישם עיקרון זה לאינטראקציות שלו עם אנשים זולתו.

3. **הרב יעקב ניימן, "דרכי מוסר" עמ' 302 – ה' ברא עולם עצום על מנת שייחנה ממנו האדם, על אף שאין הדבר נחוץ להישרדותו. ברמה האישית נוכל להפיק מכך מסר נוסף, שכאשר אנו עושים מעשי חסד עבור אחרים, עלינו לפעול מעבר לדאגה לצרכיהם הבסיסיים ולעשות כמיטב יכולתנו לתת להם "תוספות" להנאתם.**

הקב"ה ברא כל אילנות טובים אשר יש בהם כל מיני פירות משובחים להחיות נפש האדם. לכאורה כשביל מה ברא כל זה? הלא האדם יכל לחיות בלעדיהם בלחם ומים. אלא הקב"ה שהוא הטוב והמטיב רצה להסב לאדם הנאה ועונג לכן ברא כל מיני פירות, כדי להחיות נפש האדם, שתהיה לו נחת רוח וזה מביא לידי הרחבת הדעת שכל פעם יש לו דבר חדש להשיב את נפשו...

התורה אמרה והלכת בדרכיו, א"כ צריך האדם להתנהג בדרך זו, להשתדל לא רק לדאוג בעד החיים הפשוטים של האדם, אלא לגרום לו הנאה ותענוג כמה שיכול. זה מסוגל האדם לעשות בכל רגע ורגע, כשיוצא לרחוב ורואה אנשים יכול לעשות מצוות כרימון בסבר פנים יפות שלו, לקבל כל אדם בשמחה.

אם כן, טו" בשבט הוא היום המתאים להתמקדות בפלאי הטבע שה' ברא ולהערכת הפלאים הללו.

נקודות לסיכום החלק החמישי:

- ט"ו בשבט, כראש השנה לאילנות, מספק לנו הזדמנות להתבונן בעולם הטבע ולתפוס את התכנון האלוקי העולה ממנו.
- ה' ברא עולם מרתק ומגוון ובעל היבטים רבים כדי שאנשים יבינו דרכו את מעשי ידיו.
- אדם המתבונן בטבע בעדשה שאינה מכילה דעות קדומות, ישים לב לראיות הברורות ליצירה אלוקית.
- בכוחה של הכרה זו לעורר באדם תחושת הודיה גדולה כלפי ה' אשר העניק לנו את שפעו של הטבע.
- בכוחה של הכרה זו גם ללמד אותנו מסרים חשובים על הדרך שבה יש לגמול חסד עם הזולת. כשם שה' ברא עולם עצום על מנת להנות בו בני אדם, על האדם הגומל חסדים עם הזולת להשתדל להעניק לו יותר מאשר צרכים בסיסיים בלבד.

חלק שישי: התורה – עץ חיים

המשמעות המטפורית של העץ רלוונטית לנו בדרך חשובה נוספת. בפסוק להלן, מכנה שלמה המלך את התורה "עץ חיים".

1. משלי ג' – התורה היא עץ חיים.

עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר.

מהי משמעותה של מטפורה זו? כיצד משולה התורה לעץ?

2. הרב אהרן קוטלר, "משנת ר' אהרן", עמ' 47 – התורה היא מקור כל הטוב והנצחי.

עץ חיים היא – היינו שהתורה היא מקור הטוב והחיים של חיי עולם. ונתן לנו תורת אמת וחיי עולם נטע בתוכנו... וזהו שאנו אומרים "אשר בחר בנו מכל העמים ונתן לנו את תורתו". והיינו, דמלאכי השרת ושרפי מעלה טענו [שבת פח:]: מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו, תנה הודך על השמים [תהילים ח'] ורק הקב"ה הבדיל ובחר עם ישראל מכל העמים ונתן להם תורתו שהיא נצחיותו של אדם מישראל ע"י שמתקשר עם בורא עולם מקור החיים, וקשר זה הוא אך ע"י התורה...

ופירוש "למחזיקים בה", שהם מחזיקים את עצמם בה, נאחזים בתורה כדי להציל את עצמם, וכמי שהוא טובע בנהר ח"ו, והוא תופס בענף של עץ כדי להנצל מטביעה, וכן הוא במי שמחזיק בעץ החיים של התורה שהתורה מחזקת אותו והיא עבורו עץ חיים, לתת לו חיי עולם, וכל זה היא דרגת "למחזיקים בה".

מכאן, שכוונתו של שלמה המלך בהמשילו את התורה לעץ חיים היא שהתורה הנה המקור האמיתי לחיי נצח. לט"ו בשבט, שבו אנו חוגגים את ראש השנה לאילנות, יש קשר חזק לתורה. למעשה, מספרת לנו התורה (דברים יג) כי משה החל לבאר את התורה לעם ישראל בחודש שבט, והרב גדליה שור מבאר לנו כי מכאן יש אינדיקציה לעוצמה המיוחדת הקיימת בחודש שבט להגיע לתורה וללמוד אותה.

3. הרב גדליה שור, "אור גדליהו - שמות", עמ' 44-42 – צמיחתם של העצים מכוחם של גשמים מסמלת את הצמיחה הרוחנית שנוכל להגיע אליה באמצעות התורה.

שבט הוא ר"ה לאילן, ופירושו בהלכה הוא כי כל אלו הפירות שחונטין קודם שבט הם בכח של הגשמים מהשנה שעברה, ומה שמתחיל לצמוח אחר שבט הוא מהגשמים של שנה החדשה. נמצאת אומר שבשבט הוא התחלת הצמיחה מהגשמים של השנה החדשה, והנה השפעת הגשמים באמת כולל כל מיני השפעות, וכמו שביארנו כמה פעמים כי כל השפעות של גשמיים הניכרים בעוה"ז ביסודם הם השפעה רוחנית...

נמצא כי חודש שבט הוא זמן להתגבר בתורה, ולהתחיל התחדשות בתורה, ומראש חודש כבר יש התנוצצות של השפעה בתורה, ובחמישה עשר בו הרי ניכר כבר ההתחדשות בזה העולם, וביום הזה שיש התחדשות בתורה נתחדש עמה כל ההשפעות שיש מהתורה, ולכן בשבט יכולין להיות דבוק בהנהגה של תורה, כי אם האדם מדבק עצמו בפנימיות התורה, ויודע כי כל השפעות שישנו בעולם כולם הם בתורה, אז כבר ביכולתו להיות מושל על כל התאוות שישנו בעולם.

כאן מגלה הרב גדליה שור מושג קבלי יסודי. כאשר נהנה העולם משפע חומרי, מסמל הדבר זרימה עמוקה יותר של אנרגיה רוחנית המונחת ביסודה של הברכה החומרית המגיעה לעולם. לכן, ט"ו בשבט, שבו אנו חוגגים את צמיחתם של העצים מכוחם של הגשמים, הוא המועד המתאים לחזק את מחויבותנו לתורה; משום שהפוטנציאל לצמיחה פיזית בתקופה זו של השנה מסמל את פריחתו של הפוטנציאל העמוק לצמיחה רוחנית.

נקודות לסיכום החלק השישי:

- ☞ התורה מכונה "עץ חיים" משום שהיא הקשר הבלעדי שלנו אל חיי הנצח.
- ☞ הפריחה המתחילה בטבע בחודש שבט מסמלת את הפוטנציאל לצמיחה רוחנית המתחזק בתקופה זו. ט"ו בשבט הוא הזמן המתאים לנצל פוטנציאל זה ולהאדיר את הקשר שלנו עם התורה.

סיכום השיעור:**מהי משמעותו של ט"ו בשבט בהלכה היהודית?**

ט"ו בשבט הוא ראש השנה לאילנות. גילו של פרי העץ מחושב לפי ט"ו בשבט, חישוב שהשלכותיו נוגעות למספר נושאים הלכתיים, כולל דיני מעשרות ואיסור ערלה.

אילו טקסים מבטאים את משמעות היום?

על אף שט"ו בשבט לא היה יום חג מיסודו (לא מן התורה ולא מדרבנן), יש מספר מאפיינים חגיגיים ביום זה, כגון האיסור לצום וההימנעות מאמירת תחנון בתפילה.

בגלות, שבה אין ליום ט"ו בשבט משמעות הלכתית, התפתחו מנהגים שהפכו יום זה ליום של השתוקקות לעציה ופירותיה של ארץ ישראל. ציונו של יום זה היה ביטוי לגעגועיהם של היהודים לחזור לארץ ישראל לאחר הגלות הארוכה.

מהי הסימבוליות של אכילת פירות בט"ו בשבט?

עיקר ציונו של ט"ו בשבט הוא באמצעות אכילת פירות, ועליהם מברכים ברכות שונות ואומרים תפילות שונות. המסורת הקבלית העשירה מנהג זה בצורות שונות, והוסיפה תפילות וכוונות רבות.

מדוע יש הנהגים להתפלל בט"ו בשבט על אתרוג מהודר לשנה הבאה?

על אף שבט"ו בשבט ראוי להתפלל על פירותיהם של האילנות כולם, רמז מיוחד במשנה מראה לנו כי מתאים במיוחד להתפלל בט"ו בשבט על אתרוג.

מדוע ממשילים מקורות יהודיים רבים את האדם לעץ?

התורה עצמה רומזת למשל זה. הסברים שונים ניתנו לגבי משמעותה. אופיו של האדם, מעשיו וחוכמתו משולים לחלקים שונים של העץ.

במובן עמוק יותר, דומים האנשים לעץ הפוך, ששורשיו אינם נטועים באדמה אלא הם "למעלה" בתחום הרוחני.

מקורות מומלצים לעיון נוסף:

"פרי צדיק" על שמות, מאמר על ט"ו בשבט